

Raznovrsnost vizualnih i nevizualnih poticaja u likovnim aktivnostima s djecom predškolske dobi

Tuđan, Kristina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:591060>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ, ČAKOVEC

KRISTINA TUĐAN

ZAVRŠNI RAD

**RAZNOVRSNOST VIZUALNIH I
NEVIZUALNIH POTICAJA U
LIKOVNIM AKTIVNOSTIMA S
DJECOM PREDŠKOLSKE DOBI**

Zagreb, rujan 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
Čakovec

ZAVRŠNI RAD

Ime i prezime pristupnika: Kristina Tuđan

TEMA ZAVRŠNOG RADA: RAZNOVRSNOST VIZUALNIH I
NEVIZUALNIH POTICAJA U LIKOVNIM AKTIVNOSTIMA S DJECOM
PREDŠKOLSKE DOBI

MENTOR: izv. prof. mr. art. Kristina Horvat Blažinović

Zagreb, rujan 2019.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	2
Sažetak	1
Summary	2
1.UVOD.....	3
1.1. Ciljevi istraživanja	4
2. LIKOVNO IZRAŽAVANJE PREDŠKOLSKE DJECE – POJAM I ZNAČAJ	5
2.1. Likovnost u ranoj predškolskoj dobi.....	6
2.2. Odgojiteljeva uloga u kreiranju poticajnog okruženja	11
3. POTICANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA	15
3.1. Načela u vizualno – likovnom odgoju i obrazovanju.....	15
3.2. Motivi u likovnoj umjetnosti	17
3.3. Vizualni motivi	18
3.3.1. Vizualni motiv kao posljedica promatranja	18
3.3.2. Vizualni motiv kao posljedica zamišljanja	19
3.3.3. Vizualni motiv kao posljedica prisjećanja	20
3.4. Nevizualni motivi.....	21
3.4.1. Glazba kao nevizualni poticaj	21
3.4.2. Osjećaji kao nevizualni poticaj	22
4.1. Likovna aktivnost broj 1: vizualni poticaji	25
4.1.1. Razgovor opticama istraživanje enciklopedije.....	25
4.1.2. Didaktičke igre.....	28
4.1.3. Stvaralački dio – dječji radovi	29
4.1.4. Osvrt na likovnu aktivnost i analiza dječjih radova	29
4.2. Likovna aktivnost br. 2: vizualni poticaji	30
4.2.2. Vizualna percepcija.....	31
4.2.3. Dječji radovi na temelju vizualnih poticaja	34
4.3. Likovna aktivnost br. 3: zvuk kao nevizualni poticaj	36
4.3.1. Osvrt na likovnu aktivnost	38
5. ZAKLJUČAK.....	39

Sažetak

U radu su obrađeni raznovrsni vizualni i nevizualni likovni poticaji djece predškolske dobi. Rad se bavi ulogom vizualnih i nevizualnih poticaja u motivaciji za likovne aktivnosti u vrtiću. Istraživanje je provedeno 2019. godine u dječjem vrtiću Grigor Vitez, u Samoboru. U istraživanju su sudjelovale dvije vrtićke grupe. U likovnoj aktivnosti koja obuhvaća samo vizualne poticaje sudjelovala je grupa djece u dobi od šest do sedam godina, a u aktivnosti koja obuhvaća i vizualne i nevizualne poticaje prisustvovala je grupa djece iz mješovite skupine, u dobi od tri do šest godina. U mješovitoj skupini primjećuje se razlika u razmišljanju između djece. Cilj je uočiti na koji način djeca reagiraju na vizualne, odnosno na nevizualne poticaje. Zadatak je analizirati produkte tih aktivnosti (dječje likovne radove) s aspekta kreativnosti, maštovitosti, zainteresiranosti, odnosno, kod vizualnih poticaja, s aspekta povezanosti s vizualnim motivom.

Ključne riječi: djeca, vizualni poticaji nevizualni, poticaji, predškolsko dijete

Summary

The paper deals with various visual and non-visual visual stimuli of preschool children. The paper deals with the role of visual and non-visual stimuli in the motivation for artistic activities in kindergarten. The research was conducted in 2019 in the kindergarten Grigor Vitez, in Samobor. Two kindergarten groups participated in the study. A group of children aged six to seven years participated in the visual activity that included only visual stimuli, and a group of children from the mixed group, aged three to six years, participated in the activity that included both, visual, and non-visual stimuli. In the mixed group, there is a difference in thinking between children. The goal is to see how children respond to visual or non-visual stimuli. The task is to analyze the products of these activities (children's artworks) from the aspect of creativity, imagination, interest, or, in the case of visual stimuli, from the aspect of connection with a visual motif.

Keywords: children, visual stimuli non-visual, incentives, preschool child.

1. UVOD

Za poticanje stvaralačke mašte potrebno je djeci ponuditi motive koji bi ih mogli poticati, što nikako nisu svakodnevni uobičajeni motivi. Motivi trebaju biti poticajni, zanimljivi i u skladu s dječjom dobi, interesima, razini iskustva, itd. No, svakako, motivi mogu biti i jednostavni, svakodnevni, djeci bliski. Motivi za poticanje likovnog stvaralaštva mogu biti i neobični kako bi se dijete navelo na kombiniranje realnog i nerealnog. Stvaranje likovnog djela na temelju sjećanja ne može istovremeno biti i izražavanje na temelju mašte.

U prvom poglavlju rada, u uvodu, dani su predmet rada te svrha i cilj rada. Drugi dio rada bavi se pojmom i značajem likovnog izražavanja predškolske djece. U poglavlju se razmatra likovnost u ranoj predškolskoj dobi i odgojiteljeva uloga u kreiranju poticajnog okruženja.

Treći dio rada bavi se poticanjem dječjeg likovnog stvaralaštva. U poglavlju se govori o načelima u vizualno-likovnom odgoju i obrazovanju te motivima u likovnoj umjetnosti. Odnosno, poglavlje se bavi vizualnim motivima s posebnim osvrtom na vizualne motive kao posljedicu promatranja, vizualne motive kao posljedicu zamišljanja te vizualne motive kao posljedicu prisjećanja. Treće se poglavlje, isto tako, bavi i nevizualnim motivima s posebnim osvrtom na glazbu i osjećaje kao nevizualni likovni poticaj.

Četvrti je dio rada praktični dio, temeljen na izvedbi vizualnih i nevizualnih likovnih umjetnosti na način da su u dječjem vrtiću Grigor Vitez, u Samoboru, obavljene likovne aktivnosti na temu vizualnih i nevizualnih likovnih poticaja, zbog potrebe pisanja završnog rada. Dio aktivnosti odrađen je u svibnju 2019. godine, u predškolskoj skupini „Patuljci“, a drugi dio aktivnosti odrađen je u srpnju 2019. godine, u mješovitoj skupini djece, u dobnim skupinama 3 – 6 godina. Provedene su crtačke i slikarske tehnike na temu ptica. Peti je dio rada zaključak koji daje sintezu napisanoga. Slijedi popis bibliografskih jedinica korištenih u radu te ilustrativnih prikaza kojima je rad potkrijepljen.

1.1. Ciljevi istraživanja

Cilj je utvrditi na koji se način djeca likovno odazivaju na razne vrste poticaja, na koji način predškolska djeca likovno „odgovaraju“ na vizualne, a kako na nevizualne poticaje. Nadalje, cilj je utvrditi odaziv, odnosno, interes i reakcije predškolske djece na vizualne i nevizualne poticaje u likovnom stvaralaštvu.

2. LIKOVNO IZRAŽAVANJE PREDŠKOLSKE DJECE – POJAM I ZNAČAJ

Doživljaj za likovnost ostvaruje se procesom učenja na način da djeca istražuju i promatraju boje i oblike. Činjenica je kako se razvoj djece vidno razlikuje jer se jedni razvijaju brže, drugi sporije, a neki, pak, zaostaju. Prvenstveno je zbog toga svaka podjela razvojnih stupnjeva njihovog likovnog izražavanja tek prividna te nam samo olakšava razumijevanje određenih primjera likovnih ostvarenja djece.

Kako navode Kljajić i Duh (2012: 2), prema Blažič i Starc (2006), proces učenja prati pojedinca u svim fazama života, stoga od rođenja pa nadalje djeca spontano uče kroz raznovrsne spontane djelatnosti, uključujući i igru. Proces se javlja među pojedincima, a ujedno se manifestira u interakciji s ljudima i njihovim iskustvima. Treba se uvažavati poimanje kako svugdje učimo, bez obzira gdje se nalazimo. Svaka faza likovnog razvoja nastavlja se na prethodnu jer razvoj sposobnosti likovnog izraza teče određenim redom i tijekom.

Kako navode Herceg, Rončević i Karlavaris: „u razdoblju od rođenja do godine i pol starosti djeca nemaju sposobnosti niti potrebe za likovnim izražavanjem jer im predstave nisu izrazito jasne, a motorika ruke nedovoljno razvijena“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010: 53). Prema navodima Mirjane Šagud, imanentna tendencija razvoja za dijete je stvaralaštvo. Naime, dijete posjeduje urođeni prirodni interes za okolinu, točnije, za istraživanjem iste te za stvaralačkim strukturiranjem iskustva. Stvaralačku preradu objektivnog i realnog djetetu omogućuje igra, a kreativno ponašanje određuje se u okviru procesa mišljenja koje uvjetuje istovrsnost i različitost u pronalasku drukčijeg odgovora na istu situaciju (Šagud, 2002: 35).

Odgojitelj koji želi djecu upoznati s likovnom umjetnosti treba im približiti svu složenost likovnog fenomena što znači da im mora postupno objasniti sve elemente i pojavnosti likovne umjetnosti, ali ne samo jednu od njih, naravno, na djeci prihvatljiv način (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010: 15).

Dakle, prema Hercegu, Rončeviću i Karlavarisu, nije dobro svesti likovno djelo samo na motiv, odnosno, procjenjivati ga kao lijepo i vrijedno. Isto tako, nije dobro

djeci objašnjavati samo likovni jezik, a zanemarivati njihove likovno-kreativne sposobnosti.

2.1. Likovnost u ranoj predškolskoj dobi

Antonija Balić Šimrak (2010: 4, prema Berk, 2008) u članku „*Predškolsko dijete i likovna umjetnost*“ navodi kako je Jean Piaget polovicom 20-ih godina predstavio svoja razmišljanja o razvoju dječje spoznaje u knjigama „*Jezik i misli djeteta*“ te „*Djetetovo razumijevanje svijeta*“.

Balić Šimrak navodi kako je Piaget smatrao da je za djetetov razvoj neophodno da dijete slobodno, samostalno i aktivno istražuje svijet oko sebe jer upravo tako izgrađuje sebe kao osobu. „Zato sve aktivnosti u kojima dijete manipulira predmetima, provjerava hipoteze, isprobava različite ishode ili igra uloge pridonose cjelovitom razvoju djeteta“ (Balić-Šimrak, 2010:4, prema Berk, 2008).

Likovni pedagog Matthews, prema navodima Balić Šimrak, 2010. godine u svojim istraživanjima fotografira, snima i promatra djecu dok provode likovno stvaranje te identificira i zapaža niz pojava u njihovom ponašanju uoči rada, a posebice u pokretima. Autorica Balić Šimrak, nadalje, navodi kako u novijim istraživanjima autori Whitbread i Leeder zapažaju senzibilan pomak u dječjim figurativnim prikazima. Autori Whitbread i Leeder uočili su kako s odrastanjem napredak postaje sve finiji i istančaniji (Balić Šimrak, 2010: 2 prema Anning i Ring, 2004).

Veljko Bodulić navodi kako je Georges-Henri Luquet, francuski likovni pedagog, razvojne faze dječjeg likovnog izražavanja podijelio na sljedeće četiri faze: faza slučajnog realizma, faza neuspjelog realizma, faza intelektualnog realizma te posljednja – faza vizualnog realizma (Bodulić, 1982: 32).

Tablica 1. Faze razvoja dječjeg likovnog stvaralaštva

Godine starosti	1.2.3	4.5.6	7.8.9.10	11.12.13.14.15	16.17
Mišljenje	Predpojmovno ↔ Konkretno predoperacionalno ↔ Konkretno operacionalno ↔ Apstraktno				
Pristup okolini	Spontani		Intelektualno vizualni		
Faze Likovnog izražavanja	Faza izražavanja primarnim simbolima (faza šaranja)	Faza izražavanja složenim simbolima (faza sheme)	Faza intelektualnog realizma	Vizualni realizam	Likovni pojmovni sustavi

Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 31.

Iz tablice 1. autora Grgurića i Jakubina vidljivo je kako 1 – 3 godine djetetova života prevladava pretpojmovno mišljenje. Nadalje, vidljivo je kako je pristup spontan, a faza koja prevladava u toj dobi je faza šaranja, odnosno, faza izražavanja primarnim simbolima.

Primarni simboli važan su korak u razvitku djetetova mišljenja jer djeci omogućuju shvaćanje odnosa između crta na papiru i događaja iz iskustva. U trećoj godini života dijete počinje prikazivati čovjeka što je tipično za svu djecu na svijetu. Prikazuje čovjeka tako što crta jednostavne krugove, ravne linije i ovale. Od četvrte do šeste godine, mišljenje je konkretno predoperacionalno, a faza sheme je faza izražavanja složenim simbolima. U ovoj fazi, crtanje i djetetova misao se povezuju, što znači da dolazi do pridavanja značenja.

Slika 1. Varijacije oblika unutar etapa likovnog izraza

STRAŠNA VOŠ	FAZE	LIUDSKI LIK	UGLATI OBLIK - STOL	PROSTOR	KUĆA	DRVO
		PREDŠKOLSKA DOB 2 DO 4 GODINE FAZA IZRAZAVANJA PRIMARNI SIMBOLI	<p>SIMBOL ČOVJEKA</p>		<p>KRETANJE - FUNKCIJA PROSTORA</p>	
4 DO 5 GODINA FAZA IZRAZAVANJA SLOŽENI SIMBOLI	<p>LINIJA KRETANJA SLOŽENI SIMBOL ČOVJEKA</p>	<p>POGLED ODOZGO, PREVALJIVANJE NOGU U RAVNINU PAPIRA</p>	<p>KONGLOMERAT</p>	<p>OBLIK S OTVORIMA POGLED ODGOZGO</p>	<p>DEBLO - KROŠNJA</p>	
5 DO 6 GODINA FAZA IZRAZAVANJA ZLATNO DOBA LIČEĆEG LIKOVNOG IZRAZAVANJA	<p>SPOLNOST, POKRET, TRANSPARENTNOST, PROFIL, EMOCIONALNA PROPORCIJA</p>	<p>USPRAVNOST NOGU POGLED SA STRANE</p>	<p>VARIJACIJE PREVALJIVANJA OBLIKA U RAVNINU</p>	<p>TLOCRT FASADA TRANSPARENTNOST, PRAVI KLUT</p>		
NIZI RAZREDI OSNOVNE ŠKOLE 1 DO 2 RAZRED FAZA INTELIGENTNIJKOG REALIZMA ZLATNO DOBA LIČEĆEG LIKOVNOG IZRAZAVANJA	<p>POKRET, KARAKTER, DETALJI, DISPROPORCIONALNOST, PROFIL, POGLED S LEĐA</p>	<p>PRIVID SKRAĆENJA ZADNIH NOGU POGLED S UGLA, KOŠE STRANE, LINIJA TLA, PROMIENA OČIŠTA</p>	<p>VERTIKALNA PERSPEKTIVA PANORAMSKI PRIKAZ FLOHA KAO TLO ISPRED - IZA</p>	<p>RASKLOPLJENA KUĆA PROMIENA OČIŠTA</p>		
3 DO 4 RAZRED FAZA NOG REALIZMA	<p>NASTAVAK IZ PRETHODNE FAZE, VIŠE DETALJA, "KARAK" ERISTIKE OBLIKA, PROPORCIJE</p>	<p>OBRNUTA PERSPEKTIVA</p>	<p>PRIVID DUBINE KOSIM LINIJAMA, PROMIENA VELIČINE OBLIKA</p>	<p>OBRNUTA PERSPEKTIVA</p>		
5 DO 6 RAZRED FAZA NOG REALIZMA	<p>ANALITIČKO PROMATRANJE - SPOSOBNOST REDEFINICIJE</p>	<p>POLIPERSPEKTIVA (PROMIENA STAJALIŠTA)</p>	<p>HORIZONT, KOSINE PUTA</p>	<p>KOSI PRIVID BOČNE STRANE</p>	<p>- ANALITIČKO PROMATRANJE - POJEDINE VRSTE DRVEĆA</p>	

Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 32.-33.

Prema navodima Nade Grgurić i Marijana Jakubina, u fazi slučajnog realizma, koji traje do četvrte godine života, prevladava užitak djeteta pri povlačenju linija, kao i djetetov osjetilni doživljaj. Prema navodima istih autora, pokušaj djetetova prikazivanja okoline dolazi na kraju faze slučajnog realizma, naime, tada dijete u „slučajno“ pogodenom crtežu pronalazi sličnosti s predmetima te crtežima daje naziv, odnosno ime (Grgurić i Jakubin, 1996: 31).

Učestalo je mišljenje da su simboli, poput sunca sa zrakama, srca i kuće s trokutastim krovom, cvijeta s pet latica i kružnicom u sredini i sl., rezultat siromašnog likovnog izraza, sklonosti kopiranju od vršnjaka i odraslih, i uopće da je to nešto što pod svaku cijenu treba izbjeći, a po mogućnosti i zabraniti jer je neprihvatljivo. (Balić Šimrak, 2010: 6).

Prema Grgurić i Jakubin na daljnji napredak dječjeg stvaralaštva pozitivno djeluje treća mogućnost dok prva dva puta ne vode u dječje stvaralaštvo, već u šablonsko

rješenje (Grgurić i Jakubin, 1996: 42). U tablici 1. prikazane su faze izražavanja slobodnim simbolima, vidljivo je kako se u 1. fazi izražavanje odvija na relaciji likovna aktivnost – likovno djelo – misaone operacije dok druga faza ide kroz relaciju misaone operacije – likovna aktivnost – likovno djelo.

Tablica 2. Faza izražavanja slobodnim simbolima

1. FAZA	2. FAZA
LIKOVNA AKTIVNOST – LIKOVNO DJELO – MISAONE OPERACIJE	MISAONE OPERACIJE – LIKOVNA AKTIVNOST – LIKOVNO DJELO

Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 44.

Grgurić i Jakubin navode kako je svejedno upotrebljava li dijete olovku, glinu ili boju jer unutar pojedine faze likovnog razvitka forma uvijek ostaje ista (Grgurić i Jakubin, 1996: 29).

Radovan Ivančević i Vera Turković navode kako je likovnost nezamjenjiv segment oblikovanja okoline te pružanja likovnih užitaka. Prema autorima, ona je važan faktor od najranije dobi koju karakterizira faza šaranja pa sve do kasnijih faza likovnog stvaralaštva. Autori, nadalje, navode kako su potrebni ispravan te po načelima proveden likovni odgoj i edukacija kao i stalna unapređivanja (Ivančević i Turković, 2001: 32).

Grgurić i Jakubin navode kako je prvo razdoblje slučajan likovni izraz koji se javlja kod djetetove prve godine života i traje do druge ili treće. Prema istim autorima, taj izraz nastaje iz djetetovog zadovoljstva motoričkog gibanja i ostavljanja traga na papiru. Izraz je sastavljen od crta koje su nastale jednostavnim pokretima jer u toj fazi dijete olovku grčevito drži između prstiju, odnosno ne miče zglob. U ovoj fazi dijete uživa u aktivnosti crtanja i ponekad prati svoje pokrete dok ponekad istovremeno gleda oko sebe i crta (Grgurić i Jakubin, 1996: 34).

Prema Dobrili Belamarić, dijete nakon pete godine života započinje s crtanjem ljudskog lika i to na principu da kosu ljudskog lika crta prema oznakama spola

(kratka kosa, duga kosa) te prema vizualnim opažanjima. Kao primjer autorica navodi kako crtanje jednog oka, najčešće okruglog oblika i bez drugih podataka podrazumijeva da je dijete oblik čovjeka zamislilo sa strane, odnosno iz profila. No, unatoč činjenici kako je nos izrazit i bitan dio profila, djeca ga obično unose na neočekivane i različite načine. Autorica, nadalje, navodi kako crtanjem jednog oka možemo primijetiti da dijete svoje figure zamišlja, odnosno vidi iz profila. Usta i nos koji su pomaknuti malo u stranu dijete vidi sprijeda (Belamarić, 1986: 76).

Grgurić i Jakubin navode kako dijete u drugoj godini svoga života pozornost počinje poklanjati tragovima koje ostavlja na papiru prilikom crtanja dok u trećoj godini imenuje likovni izraz. Ovaj je korak pridavanja imena crtežu bitan u razvoju mišljenja djeteta jer njime dijete povezuje događaje iz iskustva i crte na papiru. U ovoj se fazi javlja izražavanje motoričkih pokreta, dijete fizički kontrolira linije i daje simbole stvarima tj. objektima koje prikazuje (Grgurić i Jakubin, 1996: 38).

Grgurić i Jakubin navode kako je kontrolirano risanje kao izražavanje djece primarnim simbolima drugo razdoblje. Djeca kreću s risanjem prvih kružnica koje ukazuju na razvijanje motoričkih vještina. Prema autorima, djeca počinju upravljati svojim izrazom na način da koriste misli. Na taj način u crtež djeteta prodiru vanjski utjecaji (Grgurić i Jakubin, 1996: 44).

U fazi, pak, složenih simbola, javljaju se ideje koje kod djeteta pokreću likovnu aktivnost te dijete na taj način počinje komunicirati s okolinom, dijete se služi simbolima koje je stvorilo u zamjenu za realnost. U ovoj je fazi nužno da odrasli budu oprezni prilikom tumačenja simbola kako ne bi pogrešno zaključili što simbol ili oblik predstavlja (Grgurić i Jakubin, 1996: 44-47).

Motivi koje dijete crta u ovoj fazi najčešće su kuća, drveće i ljudski lik, odnosno, sve ono s čime je dijete u doticaju. Na crtežima ove faze figure su okrenute naprijed i često su kvadratične (Grgurić i Jakubin, 1996: 48-49).

Karakteristično je za ovu fazu da dijete ne prikazuje ljudski lik kao glavu i noge, već se počinje javljati i mnoštvo drugih detalja. Nadalje, dijete prikazuje neke dijelove većima nego što oni jesu u stvarnosti jer dijete želi prikazati ono što vidi, na način nesvjesnog prikazivanja proporcija i perspektive (Grgurić i Jakubin, 1996: 50).

2.2. Odgojiteljeva uloga u kreiranju poticajnog okruženja

Kod kreiranja poticajnog okruženja djeteta predškolske dobi važno je da sam odgojitelj posjeduje određena znanja iz spektra likovnog izražavanja.

Prema navodima autora Hercega, Rončevića i Karlavarisa, u metodici likovne kulture tumači se primjerenost materijala djeci. Autori kao primjer ističu da se u dječjim vrtićima kao sredstvo upotrebljavaju kistovi i slikarski materijali koji im osiguravaju lakše pokrivanje podloge koja je sredstvo oblikovanja dječje likovne ideje. Upravo se razvoj motorike prstiju ostvaruje na način da se radi s materijalom koji ostavlja trag tanke crte dok se uporabom fine mase i gline potiče motorika šake i prstiju (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010: 19).

Odgojitelj kao provoditelj poticajnog okruženja može kreativnost i maštu djeteta poticati na način da svakako izbjegava kritike i prosudbe ukoliko kako navode autori, dijete usisavač pretvori u svemirski brod (Diamond i Hopson, 2002: 172).

Razvidno je kako odgojiteljevo poštivanje djetetovih imaginativnih napora ne pobuđuje samo zanimanje za konačnim pohvalnim likovnim rezultatom, već potiče kreativnu aktivnost kod djeteta, kao i ljubav za kreativnim procesom. Bitno je, dakle, da odgojitelj motivira djecu na bavljenje likovnim radom te pokazuje interes za likovnu aktivnost predškolskog djeteta, a odgojitelji, koji su i sami kreativni, svojim primjerom potiču djecu na kreativnost likovnog izražavanja.

Prema navodima Grgurić i Jakubin, kreativnost je „sposobnost povezivanja do sada nepovezanih informacija i na taj način iznalaženje novih rješenja“ (Grgurić i Jakubin, 1996: 79).

Prema autorici Belamarić (1986) poticanje dječjeg likovnog stvaralaštva čine sljedeći segmenti:

1. Usmjeravanje opažanja

Pri segmentu usmjeravanja opažanja, Belamarić kao primjer navodi usmjeravanje dječje pažnje na neki oblik ili pojavu kao što su kuća, snijeg, drvo i slično, upravo iz razloga što smatra kako se djecu najbolje može zainteresirati na način da im se pažnja usmjeri na materijale, boje i oblike (Belamarić, 1986: 256).

Važno je postavljati pitanja koja će izazvati poimanja djece, naprimjer, „kako drvo raste, kako sunce svijetli i grije, kako cvijet cvjeta“ (Belamarić, 1986: 257).

Belamarić navodi, kako nakon gore navedenih pitanja, treba postavljati konkretnija pitanja o pojavama i oblicima kao i pitanja o dijelovima, materiji, konstrukciji, boji i slično, a dječje odgovore nikako ne smijemo korigirati. Prema autorici, upravo promatranjem djeteta pamti i otkriva oblike i pojave, njihove značenja i odnose, a kasnije to iskazuje likovnim jezikom (Belamarić, 1986: 257).

2. Aktiviranje sjećanja

Kao drugi segment poticanja likovnog stvaralaštva, Belamarić navodi kako se do aktiviranja dječjeg sjećanja dolazi razgovorom o onome što su djeca spontano doživjela ili vidjela. „Djeca su, naprimjer, bila na izletu u šumi i sigurno su puno toga vidjela ili doživjela, više ili manje svjesno“ (Belamarić, 1986: 257).

Prema sjećanju, djeca u likovne radove unose značenja i odnose među oblicima te cjelovitost događaja dok u likovne radove, nastale nakon usmjerenog promatranja unose više detalja i pojedinačnih podataka (Belamarić, 1986: 257).

3. Maštanje, ilustracije

Belamarić navodi sljedeće: „Maštanje se u likovnom izrazu djece najčešće javlja kao stvaranje novih varijanti i slika na osnovi poznatih događaja ili pojava“ (Belamarić, 1986: 257).

4. Zamišljanje

Prema Belamarić, kao četvrti segment navodi zamišljanje kao sposobnost djece koja podrazumijeva da pojmove i razne predodžbe iz aspekta nevidljive stvarnosti transportiraju u likovni izraz (Belamarić, 1986: 258). „Takve stvaralačke sposobnosti možemo poticati ako su djeca navikla da se slobodno i nesmetano likovno izražavaju“ (Belamarić, 1986: 258).

5. Igre s likovnim materijalima

U segmentu igre s likovnim materijalima koriste se igre bojom, glinom i olovkom na način da djeci daju osjećaj slobode, da ih potiču na ispitivanje i upoznavanje

svojstava te mogućnosti pojedinog likovnog sredstva (Belamarić, 1986: 258). „U početku tih igara djeca će nesvjesno ponavljati uobičajene sadržaje, stoga ih je dobro više puta potaknuti na igranje novih igara, no ne smijemo im davati nikakve ideje“ (Belamarić, 1986: 258).

6. Potvrđivanje

Kao posljednji segment Belamarić navodi upravo potvrđan odgovor odgojitelja na dječji crtež. Naime, potvrđan odgovor djetetu daje do znanja da je na dobrom putu, da je kompetentno, da može i da zna. A sve to skupa mu daje osjećaj sigurnosti i slobode, što je iznimno važno (Belamarić, 1986: 258).

Prema autoru Luki Petraču (2015), aktivnost koja se često traži od djece je promatranje. Djeca promatranjem likovno djelo analiziraju na način da ga grupiraju, uspoređuju te zaključuju i, konačno, dolaze do analize gdje se kritički osvrću, prosuđuju, razlikuju te ocjenjuju (Petrač, 2015: 39). Promatranje je, dakle, određena vještina koju djeca razvijaju i stječu vježbom. Upravo je iz ovog razloga važno poticati djecu na promatranje, ali ih na to treba i dobro pripremiti na način da im se daju točne upute o tome što traže i na što bi trebali obratiti pozornost.

„Spoznaja ne proizlazi iz osjetnih utisaka, niti iz samog opažanja, već iz cjelovite akcije u kojoj opažanje ima samo funkciju obavještanja“ (Tacol, 1999: 22). Odgojitelj, dakle, ima zadatak provoditi i organizirati raznolike likovne igre kako bi u izražavanju svoje likovnosti djeca imala što veću samostalnost.

Svetlana Novaković (2015) navodi kako u razvoju dječje kreativnosti, kao i umjetničkih sposobnosti, veliku funkciju ima odgojitelj, točnije predškolski odgoj. Predškolski odgoj omogućuje mnoštvo motivacijskih poticaja, uključuje i dječju slobodu te cijeni mogućnosti dječjeg interesa (Novaković, 2015: 153). „U razvojno usmjerenom pristupu umjetničkim aktivnostima to znači da predškolski odgojitelji postaju organizatori, pokretači i suradnici djece“ (Novaković, 2015: 154). Dalje, autor navodi da takva uloga, naravno, podrazumijeva i obrazovnost odgojitelja u području umjetnosti i umjetničko-kreativnog procesa (Novaković, 2015: 154).

Odgojitelj je svojevrsni posrednik u aktivnosti, a prije svega, on kao takav daje sredstva i prijedloge te organizira sredinu likovnog stvaralaštva, kao i aktivnosti

kojima je osnovna zadaća potaknuti djecu na stjecanje novih znanja te usvajanje novih interesa.

Antonija Balić-Šimrak naglašava kako svako dijete treba poštivati i uvažavati njegovu senzibiliziranost za svijet umjetnosti. Naime, likovne aktivnosti i načini bavljenja njima ne bi trebali biti nametnuti, ali dijete treba upućivati na mogućnosti koje mu likovnost može pružiti (Balić Šimrak, 2010: 7).

Autorica Balić Šimrak navodi: „Predškolsko dijete ima svoj likovni jezik – na nama je da ga oslušujemo, pokušamo razumjeti u njegovoj suštini i, iznad svega, da ga poštujemo“ (Balić Šimrak, 2010:8).

Kvalitetnim likovnim procesom dijete će spoznati svoje vlastite potencijale i težiti učenju i stvaranju što će umanjiti potrebu natjecanja s vršnjacima.

Znanstvena istraživanja stalno dokazuju da rano bavljenje likovnim aktivnostima i umjetnička naobrazba općenito poboljšavaju i druge aspekte spoznaje pa, naprimjer, likovne aktivnosti potiču fokusiranje, odnosno, usmjeravanje pažnje tako da učestalo bavljenje likovnošću djeluje na bolju koncentraciju i u drugim aktivnostima, likovne aktivnosti potiču opuštanje cijelog organizma i lučenje hormona sreće, što rezultira kvalitetnijim življenjem, upotreba različitih materijala, rješavanje problema koje donosi likovni proces, eksperimentiranje i traženje novih spoznaja pridonosi razvoju divergentnog mišljenja, a samim time i kreativnosti (Balić Šimrak, 2010: 7).

3. POTICANJE DJEČJEG LIKOVNOG STVARALAŠTVA

Aspekt kojim je dijete potaknuto na likovno stvaralaštvo zasniva se upravo na njegovu odnosu prema okolini. Likovni izraz, odnosno jezik, urođena je i dana sposobnost komuniciranja, oblikovanja i izražavanja koja se izgrađuje iz prirodnih potencijala dječjeg bića, odnosno iz spontane interakcije unutrašnjeg svijeta djeteta i njegove vanjske okoline (Belamarić, 1986: 13).

Ono što je uvijek poticajno kad se radi o grupi djece jest omogućiti svakom djetetu priliku da se izrazi i to na način da može slobodno izreći vlastito mišljenje, komentar... Najbolje rezultate postizemo kad s djecom sjednemo u krug i tijekom razgovora svakom djetetu dajemo priliku da izrazi svoje mišljenje pa ona već od početka uviđaju da će imati priliku reći što misle te strpljivo čekaju, osluškujući i tuđa mišljenja i pripremajući se za svoj „nastup“ (Balić Šimrak, 2010: 7).

Likovnim izražavanjem dijete prikazuje ono što ga uzbuđuje i zanima, a istovremeno ga, s druge strane, impresionira materijal kojim radi, kao i neposredna percepcija i pokreti te sam proces rada jer su za dijete akcija i doživljaj vrlo važni (Grgurić i Jakubin, 1996: 27). Kako navode Grgurić i Jakubin, temeljna obilježja dječjeg izraza su spontanost, skladnost, ekspresija i ritmičnost. Naime, nevažno je koristi li dijete boju, olovku ili glinu jer, unutar pojedine faze likovnog razvitka, uvijek nastaje ista osnovna forma (Grgurić i Jakubin, 1996: 29). Svoje likovne, odnosno stvaralačke sposobnosti djeca će iskoristiti samo ukoliko im se da sloboda.

„Crtež je pokazatelj djetetove zrelosti, kako motoričke tako i intelektualne. Budući da je razvoj dječjeg crteža usko povezan s intelektualnim i kognitivnim razvojem, tako se prateći razvoj crteža, može pratiti i kognitivno napredovanje djeteta“ (Katedra za zdravstvenu psihologiju, 2019). Crtanjem dijete iskazuje osjećaje i vlastita razmišljanja pa se crtanje smatra jednom od najiskrenijih tehnika.

3.1. Načela u vizualno-likovnom odgoju i obrazovanju

Osnovna načela u vizualno-likovnom odgoju djece predškolske dobi su, kako navode Grgurić i Jakubin (1996), sljedeća:

- Primjerenost sadržaja i metode

Načelo primjerenosti sadržaja i metode podrazumijeva omogućivanje svakom djetetu da izrazi svoje emocije, simbole i misli. Isto tako, treba pažljivo odabrati sadržaje i metode rada (Grgurić i Jakubin, 1996: 103). „Sadržaji i metode što ih traže zadatci ne smiju biti ispod psihofizičkih sposobnosti svakog pojedinog djeteta“ (Grgurić i Jakubin, 1996: 103).

- Aktivan odnos prema okolini

Načelo aktivnog odnosa prema okolini podrazumijeva da djeca aktivno traže informacije iz svoje okoline, da su znatiželjna te da istražuju svoju okolinu. Važno je da djeca dožive okolinu kroz što veći broj osjetila, odnosno da osluškuju, dodiruju, kušaju i njuše (Grgurić i Jakubin, 1996: 103).

- Primjena stečenih iskustava u toku likovnih aktivnosti

Temelji se na tome da u vlastitom likovnom izrazu učenici trebaju znati upotrijebiti likovni jezik. Dakle, iz onoga što im donose osjetila bilo vida, njuha ili sluha, moraju izlučiti nebitno i izraziti bitno (Grgurić i Jakubin, 1996: 103).

- Igra kao metoda i stav

Podrazumijeva slobodu da djeca sama strukturiraju likovnu aktivnost, da bivaju otvorena za nova likovna iskustva te da igrom pobude zanimanje za likovno stvaralaštvo i uživanje u istom jer će se time razviti trajni interes (Grgurić i Jakubin, 1996: 104).

- Sloboda od uzora

Načelo je temeljeno na misli kako je nužno odbaciti bilo koju vrstu precrtavanja jer sprječavanjem imitacije u djetetu potičemo specifičan ili samostalan pristup koji vodi do originalnog djela (Grgurić i Jakubin, 1996: 103).

- Prožimanje intrinzičnog i ekstrinzičnog cilja

Intrinzični cilj postići će se tako da dijete uživa u samoj likovnoj aktivnosti, odnosno, da ga se nasilno ne odvraća od iste. Ekstrinzični će se cilj, pak, postići na način da se postupno dovodi do faze likovnog odrastanja (Grgurić i Jakubin, 1996: 104-105).

- Individualizacija

Načelo podrazumijeva da je nastavu potrebno individualizirati pomoću različitih vrsta i likovnih tehnika u skladu s mogućnostima te sklonostima učenika (Grgurić i Jakubin, 1996: 105).

3.2. Motivi u likovnoj umjetnosti

Motive u likovnoj kulturi dijelimo na vizualne, nevizualne i na motive koji su poticaji kao kompozicijski i likovni elementi. Vizualni motiv je sve ono što možemo vizualizirati ili zamisliti, npr. mrtva priroda, stvarni i zamišljeni događaji i pojave dok se pod nevizualne motive ubraja sve ono što se ne vidi očima, nego drugim osjetilima.

Milan Butina smatra kako je likovno izražavanje kompatibilno s taktilnim i vizualnim osjetima koji omogućuju predodžbe pod kriterijem da se usredotočuju na cjelovite mogućnosti spoznavanja i doživljavanja (Butina, 1997: 112).

Veljko Bodulić naglašava kako odabir motiva najčešće varira o tehnici i materijalu u kojima će se oblikovati (Bodulić, 1982: 19). Ovdje je uloga odgojitelja da na temelju samostalne stvaralačke aktivnosti djeci omogući likovno izražavanje. Dakle, bitno je da su motivi primjereni interesu i dobi svakog djeteta. Prema Grgurić i Jakubin, motivi se ponavljaju od 1. do 4. razreda te su stalno zastupljeni u okolini djeteta. Autori navode sljedeće: „Kroz odabrani motiv treba uvijek postaviti neki likovni problem. Dakle, ne motiv zbog motiva, nego zbog likovnog problema postavljena nastavnom jedinicom“ (Grgurić, Jakubin, 1996: 107).

3.3. Vizualni motivi

3.3.1. Vizualni motiv kao posljedica promatranja

Puno je autora koji interakciju djece s umjetničkim djelima ističu kao bitan aspekt dobrobiti. Prema Miroslavu Huzjaku „reprodukcije i originalna umjetnička djela važan su sastojak okoliša u kojem dijete odrasta. Zbog čestog izostanka tog sastojka u društvu postoji nerazumijevanje za red koji nudi umjetnina, a to se nerazumijevanje odražava u mnogim oblicima ponašanja“ (Huzjak, 2002: 13).

Kao poticaj likovnom stvaralaštvu, tekstura se izdvaja od drugih likovnih elemenata zato što u sebi ujedinjuje dva osjetila doživljaja, vizualno i taktilno.

Gledajući teksturu slike, tako možemo doživjeti glatkoću ili hrapavost, a da je ne dodirnemo. Vidom možemo nadomjestiti dodir, posebno ako smo već imali prethodna taktilna iskustva s određenom teksturom, a i dodirom možemo u određenoj mjeri nadomjestiti osjetilo vida. Potpuni doživljaj svijeta oko nas može se dobiti sintezom tih dvaju osjetila (Gaj, 2009: 172).

Butina navodi kako su „osjetila koja nam omogućuju razvoj vizualne percepcije, osim vida i dodira, proprioceptivno osjetilo, ili osjetilo vlastitog tijela, i kinestetičko osjetilo ili osjetilo ravnoteže“ (Butina, 2000: 4).

Bodulić navodi kako spoznaja o osobinama različitih površina počinje u izuzetno ranoj dobi života djeteta iz razloga što djetetova prirodna želja osluškuje, odnosno opipava predmete na koje naiđe. Na ovaj način, dijete će taktilno doživjeti mekoću, tvrdoću, glatkoću, hrapavost, ljepljivost, šupljikavost i sl., a potom će na crtež prenijeti svoja iskustva. Takvo istraživanje okoline ima značajnu ulogu u odgoju djeteta (Bodulić, 1982: 33-34).

U vizualne poticaje ubrajaju se umjetnička djela. Djeca se mogu likovno izražavati i nakon usmjerenog promatranja umjetničkog djela i razgovora o njemu. Likovni zadatci trebaju obuhvatiti npr. situaciju da dijete nacrtava umjetničko djelo po sjećanju koje mu je odgojitelj prezentirao na način da ga je odveo u galeriju.

Prema navodima Luke Petrača, jedna je od zadaća roditelja, učitelja i odgojitelja naučiti dijete kako gledati umjetničko djelo. Nadalje, zadaća je da se navika i

duhovno stanje kod djeteta apsorbiraju uspoređivanjem i ponavljanjem, drugim riječima, važno je da dijete uživa u djelu, da ga shvati te da se inspirira idejom koja je oživotvorena prostorno-plastičnim ili slikarskim izrazom. Dakle, kako navodi Petrač (2015), dijete se s predmetom upoznaje na način da zapaža njegove temeljne oblikovne elemente, a u slučaju da dijete naiđe na neki pojedini likovni element, djetetovo pitanje iziskuje kompletan odgovor jer je upravo na taj način prepoznalo, uočilo i imenovalo likovni element (Petrač, 2015: 29-30).

Način na koji se mala djeca susreću s umjetničkim djelima je jednako važan kao što je i kvaliteta istog djela; u svakom slučaju odrasli igraju značajnu ulogu u određivanju što djeca vide kod pojedinačnog djela te kako se djeca osjećaju u procesu susretanja s likovnim djelima (Chapman, 1978: 154).

Herceg, Rončević i Karlavaris navode da sve elemente pojavnosti likovnog fenomena, uslijed promatranja umjetničkih djela treba objasniti djeci na njima prihvatljiv i razumljiv način. Analiziranje likovnih djela kroz tri sljedeće cjeline:

- 1. materijalne egzistencije likovnog djela (fizička realnost likovnog djela)* – materijal ili medij, povod ili motiv, likovna poruka i oblikovna struktura;
- 2. kvalitete koje u djelo unosi umjetnik* – individualnost umjetnika, metoda oblikovanja, likovna kreativnost;
- 3. kvalitete koje u djelo unose promatrači* – utjecaj geografskog prostora, utjecaj vremena te utjecaj socijalnih faktora (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010: 15-16).

Kad je dijete uključeno u proces reagiranja i promatranja umjetničkog djela zajedno s drugom djecom, mogućnosti za razmjenu misli, uvida i osjećaja mogu dovesti do većeg i boljeg razumijevanja umjetnika, njegovog djela, ali i sebe samoga (Piscitelli, 1988: 49).

3.3.2. Vizualni motiv kao posljedica zamišljanja

Poticanje djece na likovno stvaralaštvo moguće je na način da im se ispriča priča ili s njima razgovara o određenim događajima, da na osnovi toga djeca likovno stvaraju.

Ukoliko je motivacija posredstvom metafore usmjerena na učenikovo angažirano

promatranje i na reagiranje na uočene karakteristike motiva (poglavito u radu po promatranju, no isto tako i u radu po sjećanju, zamišljanju i dr.), začudnost dječje interpretacije manifestirat će se ponajviše u sličnosti postignutoj izražajnim, a ne imitativnim sredstvima (Richter, 2015: 119).

Vizualni motivi navode se kao uzrok zamišljanja koji simbolizira sposobnost djeteta da određene principe transportira u likovni izraz, točnije u crtež. Ovakav se princip likovnog stvaralaštva ostvaruje samo pod uvjetom ako se dijete naviklo slobodnom izražavanju. Dijete će za određeni osjećaj ili pojavu otkriti vlastito likovno tumačenje.

Predrag Finci 2009. godine navodi kako je zamišljanje, odnosno, imaginacija pokretač svekolike kreativnosti, ujedno i način mišljenja. Prema autoru, stvaralačka moć objedinjavanja i povezivanja različitih iskustava, uvida i predstava u kojoj se oslobađaju misaoni i umjetnički čin kao otkrivajuća vizija (ne) mogućeg, sveobuhvatno se naziva stvaralačka imaginacija (Finci, 2009: 178-179).

Diamond i Hopson navode kako poštivanje djetetovih imaginativnih napora, točnije, napora u zamišljanju raspljuje ljubav za procesom kreativnosti kao i samu kreativnu aktivnost (Diamond, Hopson, 2002: 172).

3.3.3. Vizualni motiv kao posljedica prisjećanja

Likovni interes i izražavanje kod djece pokreće se aktiviranjem prisjećanja na neku pojavu, osobu ili događaj. Ostvarenje likovnog djela može se postići na način da djeci usmjerimo pozornost na nešto što se već dogodilo. Blaženka Šipek 2015. godine u svom članku „*Kako komunicirati likovnim jezikom djece*“ navodi sljedeće:

Djeca će se stvaralački izražavati kad im je dana sloboda da budu ono što jesu, kad gledaju i vide na svoj način, kad ih vodi njihova logika, kad imaju pravo na individualno izražavanje i stvaranje. Stoga je potrebno stvoriti prostorno-materijalno okruženje koje uključuje bogatstvo i promišljenost izbora materijala te njegovu stalnu dostupnost što djecu potiče na istraživanje i otkrivanje različitih likovnih materijala i tehnika i mogućnosti njihova korištenja (Šipek, 2015: 21).

Belamarić 1986. godine navodi da se cilj tradicijskog likovnog izražavanja temelji na poticanju djeteta da samo dođe do određenih saznanja o promatranju, pojavi ili obliku, kao i nastojanju na djetetovom kreativnom izražavanju (Belamarić, 1986: 211).

Kreativno se izražavanje može još više približiti djeci predškolske dobi

[...] a pri tome se kao poticaj najčešće koristi usmjereno opažanje, razgovor o nečemu što je dijete doživjelo (aktiviranje sjećanja) ili zamislilo nakon ispričane priče (ilustracija priče) i sl. Kad djeca slijede model, često ga samo kopiraju i imaju manju mogućnost izraziti ono što sama osjećaju (Balić Šimrak, 2012: 3).

3.4. Nevizualni motivi

3.4.1. Glazba kao nevizualni poticaj

U temeljne odrednice govora ubrajaju se ritam, intonacija, napetost, intenzitet i vrijeme za pauzu, a upravo sve njih nalazimo u glazbi te su snažno kompatibilne s tijelom koje kao rezultat pokreta tvori govorne glasove. Niske frekvencije upotrebljavaju se kao osnova za melodiju i ritam govora na koje je tijelo izuzetno osjetljivo (Guberina, 1991: 35).

Pomoću spomenutih odrednica temeljenih za glazbenu umjetnost, dijete može kreirati likovno djelo na način da iznese ono što osjeća na crtež ili da osjeti ritam.

Heda Gospodnetić navodi da se djeca likovno mogu izražavati tijekom slušanja glazbe, za vrijeme slušanja te nakon poslušane skladbe. Primjer tomu je kada, uz pomoć odgojitelja, djeca spontano pjevaju, crtaju uz glazbu ili sviraju na udaraljka. Odgojitelj uz nove sadržaje postiže razvitak senzibiliteta za melodiju, ritam i metar (Gospodnetić, 2015: 15). Gospodnetić navodi poticaje, tj. načine za poticanje dječjeg likovnog stvaralaštva uz glazbene instrumente, primjenjive u radu odgojitelja s djecom (Gospodnetić, 2015: 113-119):

- odgojitelj može stvarati neuobičajene zvukove (gužvanje šušlavog materijala, tresti *tic-tac* bombonima...),

- odgojitelj može potaknuti djecu na osluškivanje pada predmeta s određene visine te tako djeci prezentirati razliku u zvuku kod padanja lakših i težih predmeta,
- odgojitelj može stvoriti zvečku (plastičnu bocu napuniti npr. rižom, kamenčićima itd.),
- odgojitelj može poticati djecu da odgonetnu zvuk na način da odgojitelj oponaša neku životinju svojim glasom,
- odgojitelj može potaknuti djecu da oponašaju zvukove vozila, životinja, kućanskih aparata itd.
- odgojitelj može ponuditi djeci da stvore mali orkestar na način da sviraju udaraljka.

Odgojitelj se povezivanjem glazbe i likovnosti treba služiti samo onda ako je razlog smislen i valjan te stvara pozitivne rezultate po djecu.

3.4.2. Osjećaji kao nevizualni poticaj

Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak (2012) rade istraživanje objavljeno u članku „*Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti*“. U istraživanju su djeca bila zamoljena da bojom naslikaju osjećaje prema majci. Prema autorima: „Nevizualno poticanje i proces istraživanja unutarnjeg svijeta otvaraju duh, razvijaju maštu i dugoročno stvaraju usmjerenost prema prepoznavanju osobnih emocija, a to je puno važnije od njihovih likovnih uradaka“ (Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak, 2012: 4).

Autori navode kako su u ovom istraživanju djeca mlađe dobi koristila neke doslovne karakteristike, kao što je, naprimjer, crtanje suza na crtežu kao predstavljanje tuge, dok su djeca starije životne dobi koristila apstraktne znakove za emocije. Kao primjer za djecu starije dobi, navedene su linije. Naime, djeca starije dobi za izražavanje pozitivnih osjećaja koristila su linije prema gore, a za izražavanje negativnih osjećaja, koristila su linije prema dolje (Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak, 2012: 4).

Dakle, ukoliko se crtež djeteta pažljivo sagleda, može se uvidjeti doživljaj stvarnosti i unutarnji svijet djeteta te emocije koje su pretočene u boju. Crtanje koristi djeci kao komunikacijsko sredstvo, a na odgojiteljima je hoće li prepoznati što dijete crtežom želi poručiti.

Psihologinja Mihalić 2013. godine u svome članku „*Crtam ti priču – dječji crtež*“ navodi koliko često istraživači ne dokazuju pouzdanost i valjanost u svojim istraživanjima dječjeg crteža, a pritom je i prisutan nedovoljan dokaz efikasnosti raznih metoda istraživanja dječjeg crteža (Mihalić, 2013. <http://www.istrazime.com/djecja-psihologija/crtam-ti-pricu-djecji-crtez/>).

Nužno je, dakle, poticati istraživanje valjanosti dječjih crteža na principima raznih metodologija kako bi se utvrdili elementi dječjih crteža, odnosno psihološki aspekti istog.

Prikazivanje osjećaja koje kod djeteta izaziva majčina ljubav dijete doživljava vrlo intenzivno, a ona je izražena crvenom i žutom bojom kao emocionalnim stanjem djeteta kao što je vidljivo na slici 2 (Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak, 2012: 4). „Ljubav također znači mir i sigurnost što se iščitava načinom slikanja djeteta (položena i široka ploha plave boje koja simbolizira smirenost, a koja svojim oblikom obuhvaća i štiti plohe u sredini)“ (Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak, 2012: 4).

Slika 2. Osjećaji koje izaziva majčina ljubav – dječji likovni rad



Izvor: Bilić, Balić Šimrak i Kiseljak, 2012, str. 4.

Oatley i Jenkins smatraju kako je glavni uvjet za razumijevanje razvoja emocija razumijevanje načina na koji su zasnovani biološki koncepti i vidljivi emocionalni izrazi bazirani da omogućuju roditelju i dojenčetu međusobnu komunikaciju, a samim time i načine na koji ti obrasci kasnije poprimaju oblike individualnosti i kulture (Oatley i Jenkins, 2003: 162).

Boyatzis i Varghese smatraju kako djeca pozitivne emocije povezuju sa svijetlim bojama dok negativne povezuju s hladnim bojama. Djeca pozitivne emocije poput sreće povezuju sa svijetlim bojama, a negativne poput tuge i ljutnje s hladnim (Boyatzis, Varghese, 1993: 82).

„Osim fizičkog, dijete zanima i emocionalni aspekt. Svoj odnos s likovima iz priče ili stvarnog života dijete ima potrebu izraziti crtežom. Ti crteži nastaju spontano i snažan su nositelj poruka koje dijete šalje odraslima“ (Vidović, 2015: 23).

4. PRAKTIČNI DIO: LIKOVNE AKTIVNOSTI U VRTIĆU – PROJEKT „PTICE“

U dječjem vrtiću Grigor Vitez, u Samoboru, obavljene su likovne aktivnosti na temu vizualnih i nevizualnih likovnih poticaja, zbog potreba pisanja završnog rada. Dio aktivnosti odrađen je u svibnju 2019. godine, u predškolskoj skupini „Patuljci“, a drugi dio aktivnosti odrađen je u srpnju 2019. godine, u mješovitoj skupini djece, u dobnim skupinama 3-6 godina. Provedene su crtačke i slikarske tehnike na temu ptica.

4.1. Likovna aktivnost broj 1: vizualni poticaji

Predškolsku skupinu „Patuljci“ polazi 23 djece, u dobi 6-7 godina koja su sudjelovala u aktivnostima vezanima za vizualne poticaje. Za uvođenje djece u aktivnost osmišljeni su razni poticaji na temu ptica koji su djecu potakli na sudjelovanje i istraživanje. U poticaje se ubrajaju plakati ptica, slikovnice i enciklopedija o pticama, osmišljene didaktičke igre kao što su *memory* i igra tabela na temu ptica te didaktička igra slaganje kockica sa slovima na naslove slikovnica.

4.1.1. Razgovor o pticama i istraživanje enciklopedije

Kako bi se djeca potakla na razmišljanje, aktivnost je započela postavljanjem brojnih pitanja vezanih uz vrste ptica, njihovo stanište ili izgled.

Koja životinja ima krila i perje?

Dječji odgovori: „*Ptica. Ali, ptica ima i kandže.*”

„*Kokoš. Ptice kao što su kokoši nesu jaja.*”

Što se događa kada ptice nesu jaja?

Dječji odgovori: „*Onda se iznese nova ptica ili pilić i odraste u pticu koja odleti.*”

„*Onda ih imamo za večeru.*”

Gdje žive ptice?

Dječji odgovori: „*Na gnijezdu jer je to njihova kuća.*”

„*Na krovu crkve, zgrade, na dimnjaku, na drvetu.*”

„*Ptice žive u šumi koja se zove džungla.*“

Od čega su pravljena gnijezda?

Dječji odgovori: „*Neka gnijezda su od malih štapića i okrugla su.*”

„*Ptice same skupljaju štapiće od grana i grade ih kljunom.*”

„*Lastavice grade svoja gnijezda od blata i slame.*”

Čime se hrane ptice?

Dječji odgovori: „*One jedu sjemenke za ptice.*“

„*Ptice se hrane komadićima kruha, a neke jedu crve i komarce.*“

„*Neke ptice kao sivi sokol jedu i druge ptice.*”

Nakon uvodnih i općenitih pitanja o pticama, nastavljen je razgovor o njihovoj podjeli i građi. Djeci su ponuđene slikovnice, a svaka slikovnica sadrži zasebnu podjelu ptica tako da su ptice podijeljene na ptice grabljivice, ptice selice, ptice močvarice, tropske ptice, cvjetne ptice, ptice neletačice i ptice pjevice. Također, ponuđena je i enciklopedija o pticama pomoću koje su djeca proučavala određene vrste i građu ptica. Dječja zainteresiranost bivala je sve veća jer su neka djeca bila impresionirana izgledom pojedinih ptica. Isto tako, djeca su se znatiželjno uključivala u razgovor i postavljala potpitanja. Najviše zainteresiranosti privukla je slikovnica o pticama grabljivicama zbog koje su djeca bila iznenađena veličinom određenih ptica, ali i njihovom građom poput kandža.

Izjave djece: Leon, 6 godina: „*Ptice grabljivice su lovci na ptice.*”

Tea, 6 godina: „*Tropske ptice žive u džungli.*”

Matija, 7 godina: „*Ptica kivi izgleda kao pilić.*”

Noa, 7 godina: „*Sova je kraljica ptica.*”



Slika 3. i 4. Proučavanje sadržaja enciklopedije



Slika 5. Proučavanje slikovnica

4.1.2. Didaktičke igre

Djeci su ponuđene didaktičke igre vezane uz temu ptica. Najviše dječje zainteresiranosti privukla je igra *memory* u kojoj je potrebno naći par, odnosno dvije iste ptice, a igra je ubrzo prerasla i u natjecanje. Igra je korisna iz razloga što se djeca upoznaju s različitim vrstama ptica te ih vizualno i spontano memoriraju uslijed višestrukog gledanja. Iznenadjujući velik broj djece privukla je igra kockica kojima se treba pravilno napisati naslov na slikovnici.



Slika 6. i 6. Igra memory



Slika 7. Društvena igra na ploči

Slika 8. Didaktička igra s kockicama

4.1.3. Stvaralački dio – dječji radovi

Nakon provedene motivacije i sudjelovanja u didaktičkim igrama, djeci je ponuđena crtačka tehnika olovka i drvene bojice. Zadatak je glasio nacrtati ili izraditi pticu koja ih se najviše dojmila. Materijali, kao što je plakat, slikovnice ili enciklopedija, djeci su bili ponuđeni na zasebnom stolu, gdje su mogli doći i prisjetiti se, kao pomoć u likovnoj aktivnosti.



Slika 9. Crtež ptice, dječak, 6 godina



Slika 10. Crtež ptice, dječak, 7 godina



Slika 11. Crtež ptice, dječak, 7 godina



Slika 12. Crtež ptice, dječak, 6 godina

4.1.4. Osvrt na likovnu aktivnost i analiza dječjih radova

Djeca su bila inspirirana slikovnicama i enciklopedijom o pticama. Uz razgovor s odgojiteljima o vrsti i građi te izgledu ptičjeg tijela, djeca su uz pomoć navedenih materijala počela crtati različite vrste ptica. Djeca su prilikom crtanja ispravno prenijela ptičje dijelove tijela, međutim, samo nekolicina djece je ispravno prikazala

proporcije i način kretanja ptica. Također, nekolicina djece je prilikom likovnog izražavanja koristila bogat izbor boja i tonova za što vjerniju reprodukciju.

4.2. Likovna aktivnost br. 2: vizualni poticaji

Druge dvije aktivnosti na temu raznovrsnosti likovnih poticaja, provedene su u srpnju 2019. godine, za vrijeme mješovitih skupina. Kao poticaj za vizualnu aktivnost, ponuđeni materijali bila su pera raznih vrsta ptica. Za uvođenje djece u aktivnost, poslužio je razgovor, uz priloženu enciklopediju. Međutim, djeca više nisu vodila razgovor samo o građi ptica, već su taktilno i vizualno krenula ispitivati teksturu perja.

Što možemo napraviti od perja?

Dječji odgovori: „Od perja možemo ukrasiti masku za karneval.”

„Na perju možemo spavati (misleći na jastuk).”

„Perjem možemo ukrasiti ogrlicu ili šešir.”

„Iskoristila bih pera da mami napravim lepezu.”

Nakon razgovora, cilj se temeljio na poticanju djece donesenim poticajima, odnosno perjem. Djeci je navedena aktivnost kao igra koja je bila osmišljena da se u dvije platnene vreće stave pera tako da prva vreća sadrži grublja, a druga mekša pera. Dvoje po dvoje djece, dolazilo je dodirivati sadržaj vreće, bez gledanja, tako da pritom iznose doživljaje kakvim im se čini to pero koje su dodirivali. Tako su djeca imala priliku upoznati se i osjetiti svojstva i dijelove od kojih se pero sastoji, na nevizualan način.



Slika 13. i 14. Taktilno ispitivanje sadržaja

Djeca koju su držala ruku u vreći s grubljim perjem, uglavnom su iznosila doživljaje da osjećaju kako je pero hrapavo, oštro, tvrdo dok su ona koja su držala ruku u vreći s mekšim perjem, pretežno komentirala kako je mekano, pahuljasto ili škakljivo. Zatim su pera izvađena iz vreća i ponuđena na stol. Djeca su uz vizualno promatranje, dodirivala pera, proučavala boje te svojstva od kojih je pero načinjeno. Neka djeca otkrila su da pero može poslužiti i za škakljanje, pritom su odgojiteljici i meni perom prošla po licu. Otkrila su da pero, osim što se može vidjeti, može i osjetiti, a to su najbolje dočarala tako što su i probala. Prolazila su perjem preko lica i ruku jedni drugima, različitim vrstama pera, od grubljeg do mekšeg. Isto tako, djeca su primjećivala kako određeno pero reagira na puhanje, tako što su puhali u pero i primjećivali kako se dlačice miču, a to im je također pomoglo uočiti mekoću perja.



Slika 15. Osjetilno istraživanje



Slika 16. Reagiranje pera na puhanje

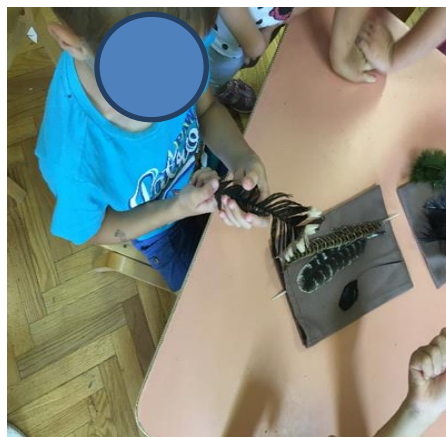
4.2.2. Vizualna percepcija

Usljedilo je vizualno promatranje i uspoređivanje perja. U ponuđena perja ubrajala su se perja pauna, fazana, guščja i pačja pera, pero pijetla, pero papige i mnoga druga. Najveću pozornost privuklo je pero pauna koje je djecu dojmilo svojom veličinom i bojom. Djeci su postavljena poticajna pitanja koja motiviraju djecu da uvide što više razlika pri uspoređivanju perja. U mješovitoj skupini primjećuje se razlika u razmišljanju između djece. Primjer toga je komunikacija između djece kada su međusobno raspravljala o razlikama između pera. Četverogodišnje dijete pokazalo

je na zeleno pero, misleći da je od lastavice, pa mu je starije dijete iz skupine objasnilo da je to pero papige. U situacijama kada su uspoređivali veličinu pera, djeca su zaključila da su velika pera od velikih ptica, a mala pera od malih ptica. Za bolju taktilnu osjetljivost, djeca su dodirivala pero od dna prema vrhu, pri čemu ih se verbalno potaknulo da promjene smjer opipavanja čime su djeca brže uočila da se promjenom smjera, mijenja i izgled pera. Primijetili su da drukčijim pristupom opipa pero na nekim mjestima postaje razgranato, da dlačice na peru mijenjaju izgled pa postanu uvinute ili se razdvajaju.



Slika 17. i 18. Istraživanje teksture pera vizualno i dodirom



Slika 19. Mijenjanje izgleda pera opipom

Također, djeca su uspoređivala veličinu perja drukčijih vrsta ptica. Ova aktivnost potakla je djecu na međusobno komuniciranje i zajednički rad gdje su složno promatrali razlike i razmjenjivali primijećene činjenice. Naime, shvatili su da je pero pauna i fazana iste veličine, ali da se razlikuje u izgledu i bojama. Proučavali su razliku između velikog i malog pera fazana pri čemu su svi složno zaključili da je razlika samo u veličini. Razlike među djecom bitno su vidljive u uspoređivanju. Pri dodirivanju gušćjeg pera petogodišnje dijete uočilo je razliku u tvrdoći pera pri čemu je komentiralo da osjeća kao da je pero napravljeno od plastike, a drugo dijete bijelo gušće pero zamijenilo je za pero galeba. Isto tako, djecu se nastojalo fokusirati i na izgled pera, postavljajući im pitanja koja su se odnosila na usporedbu boja različitog perja, pri čemu su djeca došla do zaključka da pera mogu biti raznobojna. Kod starije djece uočeno je da više primjećuju detalje, a primjer tomu je da su starija djeca u dobi 5-6 godina primijetila da pero papige nije samo zelene boje, već da je načinjeno i od točkica. Dijete od 4 godine primijetilo je samo crnu boju na peru pijetla dok je šestogodišnjak primijetio da se pero presijava i u srebrno-zelenkasto boji. Isto tako, mlađu djecu treba ohrabriti pitanjima dok starija djeca ispituju što ih zanima, a nekolicina njih i sama počinje pričati doživljaje iz života, uz bogatiji verbalni izraz.

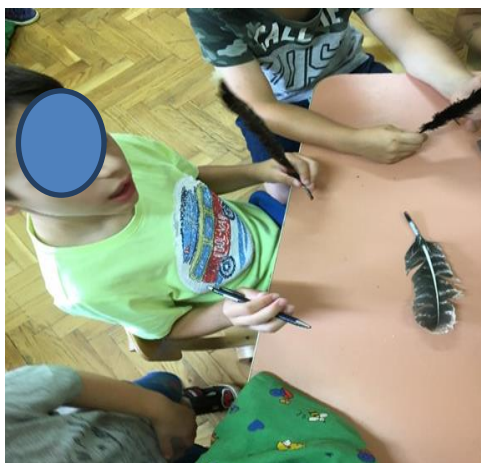


Slika 20. Istraživanje i uspoređivanje veličine



Slika 21. Razlika svojstva i izgleda pera

Dijete u dobi od 6 godina komentiralo je da su ljudi prije pisali pomoću pera. Za usporedbu, djeci su ponuđeni olovka i pero kako bi mogli predočiti težinu između pera i olovke te usporediti je li prije bilo lakše pisati perom ili u današnje vrijeme kemijskom olovkom.



Slika 22 Uspoređivanje pera i olovke

4.2.3. Dječji radovi na temelju vizualnih poticaja

Za vizualne poticaje primijenjena je crtačka tehnika tuš u boji. Zadatak je bio nacrtati pero koje ih se najviše dojmilo bojom i oblikom. Djeci su materijali, odnosno pera ostavljena na zasebnom stolu, kao pomoć pri crtanju, ako se žele prisjetiti detalja na koji su zaboravili.



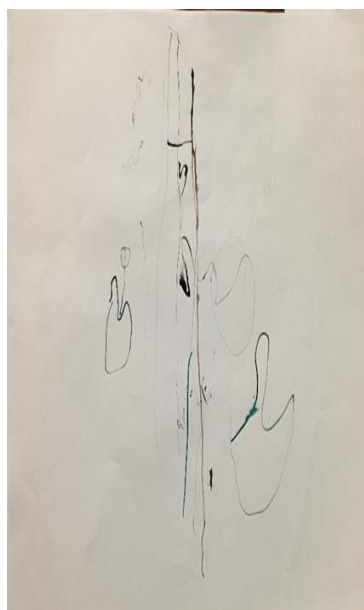
Slika 23. Crtež pera, dječak, 4 godine



Slika 24. Crtež pera, dječak, 6 godina



Slika 25. Crtež pera, djevojčica, 5.5 godina



Slika 26. Crtež pera, dječak, 3.5 godina



Slika 27. Crtež pera, djevojčica, 5 godina



Slika 28. Crtež pera, djevojčica, 5.5 godina

Razlika u crtanju je vidno primjetljiva jer se radi o mješovitoj skupini djece. Vidljivo je da su djeca u dobi od 5 godina prepoznala oblike i primijetila samo određene detalje, ali starija djeca, u dobi 6-7 godina, pravilno su crtala oblik, upotrebljavala odgovarajuće boje i primjećivala sitne detalje jer su oblike željela prikazati na što realističniji način. Crteži djece u dobi 3-4 godine odaju kako djeca te dobi nisu

primjećivala detalje, već su se usredotočila samo na vanjski, površni oblik pera. Djeca te dobi uglavnom crtaju ono što smatraju najvažnijim. Objekti mogu biti prikazani po cijelom papiru te boje koriste više u emocionalne svrhe nego logično. Istraživanje je pokazalo da mlađa djeca imaju vlastito viđenje za svaki oblik ili pojavu koja dolazi iz vanjskog svijeta.

4.3. Likovna aktivnost br. 3: zvuk kao nevizualni poticaj

Uvođenje djece u nevizualnu likovnu aktivnost, slikarskom tehnikom temperama, započelo je pitanjem: „Kako se glasaju ptice?“ Djeca su raznim zvukovima dočarala glasanje pojedinih ptica, a zatim je, kao poticaj, reproducirana glazba „Cvrkut ptica – opuštajući zvuci iz prirode“. Opuštajući zvuci pjeva raznih vrsta ptica u djeci su budili maštu. Zadatak je bio da djeca sklope oči i pažljivo slušaju cvrkut ptica, šuštanje lišća, ili žuborenje vode. A zatim, kad je glazba iznova bila puštena, djeca su trebala naslikati kako bi taj zvuk koji čuju mogao izgledati.



Slika 29. Crtež popraćen glazbom, dječak, 6 godina Slika 30. Crtež popraćen glazbom, djevojčica, 5 godina



Slika 31. Crtež popraćen glazbom u nastanku



Slika 32. Crtež popraćen glazbom, djevojčica, 6 g.



Slika 33. Crtež popraćen glazbom, dječak, 6 godina



Slika 34. Crtež popraćen glazbom, djevojčica, 5 g.



Slika 35. i 36. Crtež popraćen glazbom, djevojčice, 5.5 godina

4.3.1. Osvrt na likovnu aktivnost

Sva djeca u grupi ostvarila su kontakt s glazbom. Raznim potezima kista djeca su dočaravala zvukove glasanja ptica. Neka djeca su glasnije zvukove dočaravala vijugavim crtama te raznim mrljama i strukturama postignutim debelim i brzim potezima kista koji ostavljaju dojam živog kretanja zvuka. Kako je pjev ptica u nekim dijelovima bio tiši, a u nekim jako glasan, isto tako, brz ili kratak, na temelju toga, djeca su oslikavala kako zvuci odzvanjaju, a u crtežima neke djece, primjećuje se i brzina zvuka koju su dočarala brzim točkanjem po papiru. No, neka djeca, shvatila su glazbu samo u figurativnom smislu pa su slikala većinom ptice ili prirodu u kojoj se one nalaze te je vidljivo da kod te djece nije pobuđena mašta.

Po završetku likovne aktivnosti djeca su priupitana kakvi su im doživljaji nakon provedenih vizualnih i nevizualnih aktivnosti i jesu li im se svidjele. Nakon analiziranja, radovi su stavljeni na sušenje, a zatim se uz pomoć djece nastojala pospremiti soba i korišteni materijali.

5. ZAKLJUČAK

Važnost motivacije polazi od pretpostavke da raznolike poticaje djeca mogu percipirati i vizualizirati na različite načine. Isto tako, vidljiva je uloga odgojitelja koji inicira i usmjerava razgovor i opažanje te organizira potrebnu pripremu materijala. Odgojitelj ima ključnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu jer potiče djecu na aktivnost i pobuđuje njihovu znatiželju, pruža razne poticajne materijale, kao i informacije o važnosti neke teme. Takav odgojiteljev utjecaj reflektira se na dječje radove koji su likovno zanimljivi i kvalitetni. Isto tako, njegov utjecaj odražava se na stvaralački proces kojem djeca zainteresirano pristupaju. U slučaju neposrednog percipiranja, vizualnog i taktilnog, vidljivo je da se dječje izražavanje svodi na puno detalja koji su posljedica prethodnog opažanja i doživljavanja, između ostalog i za vrijeme rada. Nedvojbeno je da je za što bolju predodžbu nužan znatan broj osjetila prilikom motivacije, kao i za potrebu da ti poticaji ne budu samo vizualni.

LITERATURA

KNJIGE

1. Anning, A., Ring, K. (2004). *Making sense of childrens drawing*. London: Open University Press..
2. Butina, M. (2000). *Mala likovna teorija*. Ljubljana: Debora.
3. Bacalja, R. (2011). *Dijete i estetski izričaji*. Zadar: Zrinski.
4. Balić Šimrak, A. (2011). *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*. Zagreb: ECNSI.
5. Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik: Likovni jezik predškolske djece*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež, priručnik za odgajatelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga.
7. Butina, M. (1997). *Prvine likovne prakse*. Ljubljana: Debora.
8. Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada slap.
9. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga.
10. Chapman, L. (1978). *Approaches to Art in Education*, New York, Harcourt Brace Jovanovich.
11. Diamond, M., Hopson, J. (2006). *Čarobno drveće uma: kako razvijati inteligenciju, kreativnost i zdrave emocije vašeg djeteta od rođenja do adolescencije*. Lekenik: Ostvarenje.
12. Finci, P. (2009). *Imaginacija*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus d.o.o.
13. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
14. Gospodnetić, H. (2015). *Metodika glazbene kulture za rad u dječjim vrtićima*. Zagreb: Mali professor d.o.o.
15. Herceg, L. V., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: Alfa.
16. Huzjak, M. (2002). *Učimo gledati 1-4 (priručnik likovne kulture za nastavnike od 1. do 4. razreda osnovne škole)*. Zagreb: Školska knjiga
17. Ivančević, R., Turković, V. (2001). *Vizualna kultura i likovno obrazovanje*. Zagreb. Hrvatsko vijeće inSEA

18. Oatley, K., Jenkins, J. M. (2003). *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
19. Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno umjetničko djelo: Metodički pristupi likovno-umjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dobi*. Zagreb: Alfa
20. Šagud, M. (2002). *Odgajatelj u dječjoj igri*. Zagreb: Školske novine.
21. Tacol, T. (1999). *Didaktički pristop k načrtovanju likovnih nalog*. Ljubljana: Debora

STRUČNI ČLANCI U ČASOPISMA

1. Balić Šimrak, A. (2010). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 16/17 (62-63), 2-8.
2. Blažič, M., Starc, J. (2006). Učenje za znanje. *Pedagoška obzorja*, 21 (1), 20–33.
3. Bilić, V., Balić Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 4 (68), 1-4.
4. Boyatzis, C. I., Varghese, R. (1993). Childrens Emotional Associations With Colors. *The Journal of Genetic Psychology*, 155 (1), 77-85.
5. Gaj, B. (2009). Prilozi definiranju i analizi teksture i taktilnosti u likovnoj umjetnosti. *Školski vjesnik*, 58 (2), 171-187.
6. Guberina, P. (1991). Preduvjeti govorne komunikacije. *Senjski zbornik*, 63-67.
7. Novaković, S. (2015). Preschool Teacher's Role in the Art Activities of Early and Preschool Age Children. *Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 7 (1), 153-16.
8. Piscitelli, B. (1988). Preschoolers and parents as artists and art appreciators. *Art Education*, 41(4), 48–55.
9. Richter, M. (2015). Metoda metafore u nastavi likovne kulture. *Acta Iadertina*, 12 (2), 115-125.

10. Šipek, B. (2015). Kako komunicirati likovnim jezikom djece. *Dijete, vrtić, obitelj*, 21 (79), str. 21-22.
11. Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo djeteta i odrasloga. *Dijete, vrtić, obitelj*, 79, str. 22-23.

PREDAVANJA, PUBLIKACIJE, ZBORNICI I OSTALI RADOVI

1. Duh, M., Zupančić, T. (2009) *Suvremeno likovno stvaralaštvo kao sadržaj likovnoga projekta u vrtiću*. U H. Ivon (ur.), *Djeca i mladež u svijetu umjetnosti* (str. 51-77). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Centar za interdisciplinarnu studiju Studia Mediterranea, Hrvatski književno pedagoški zbor – ogranak Split.

INTERNETSKI IZVORI

1. Mihalić, S. (2013). *Crtam ti priču – dječji crtež*. Dostupno na <http://www.istrasime.com/djecja-psihologija/crtam-ti-pricu-djecji-crtez/> pristupano 5.9.2019.
2. Katedra za zdravstvenu psihologiju, 2019. Dostupno na https://ldap.zvu.hr/~mirna/crtez_NOVO%202007.htm, pristupano 10.8.2019.
3. Kljajić, A., Duh, M. (2012). *Uloga predškolskog odgoja i poticaja na likovno stvaralaštvo djece u prvom razredu*. Dostupno na: http://osruse.splet.arnes.si/files/2012/08/vloga_predsolskega_varstva.pdf pristupano 2.9.2019.

IZJAVA

O SAMOSTALNOJ IZRADI RADA

Izjavljujem da sam ja, Kristina Tuđan, rođena 12. srpnja 1996., studentica Učiteljskog fakulteta u Čakovcu, samostalno provela aktivnosti istraživanja literature i napisala završni rad na temu „Raznovrsnost vizualnih i nevizualnih poticaja u likovnim aktivnostima s djecom rane i predškolske dobi“, uz potrebne konzultacije.

U, _____

Potpis: